

نقش نظارتی خانواده در کاهش آسیب‌های اجتماعی فرزندان

سیدرضا صیادمینش*

مقدمه

کنترل و نظارت اجتماعی، مفهوم مهمی در جامعه‌شناسی و بحث از آن، در واقع مقصود نهایی و مطلوب پایانی مباحث علوم اجتماعی پیرامون رفتارهای ناهنجار و مخالف با اصول و موازین اجتماعی است؛ زیرا تمام مباحث و مطالب مهم تخصصی معطوف به کجروی، آسیب‌شناسی اجتماعی و جامعه‌شناسی انحرافات، بدان سبب است تا ابزارهای مناسب و کارآمد را به شیوه‌ای متناسب و مؤثر برای مقابله با انحرافات و کجروی‌ها شناسایی کند و برای نظارت اجتماعی به کار گیرند. اگر چه اصل نظارت اجتماعی درآموزه‌های دینی مطرح است، اما امروزه اندیشمندان اجتماعی به طور جدی آن را مطرح و پیگیری می‌کنند. برای اینکه فرزندان ما در جامعه دچار آسیب نشوند، باید قبل ورودشان به جامعه برای تربیت صحیح و اصولی آن‌ها اقدام کرد. لازمه تربیت درست و دینی فرزندان، آن است که والدین به شکلی صحیح بر رفتار فرزندان خود نظارت داشته باشند. این نوشتار نظارت در سه جنبه مهم «نظارت بر دوستان»، «نظارت بر تغذیه» و «نظارت بر حفظ حریم خصوصی خانواده» را مورد توجه قرار داده است.

مفهوم‌شناسی

برای بررسی بهتر این مسئله، بایسته است ابتدا مفاهیم مهم مورد بررسی قرار گیرد.

۱. نظارت

نظارت به معنای نظر کردن و نگرستن به چیزی، مراقبت و در تحت نظر و دیده‌بانی داشتن

* سطح سه حوزه علمیه قم.

کاری است.^۱ در اصطلاح نیز نظارت اجتماعی به ابزارها و روش‌هایی اطلاق می‌شود که برای وادار کردن فرد به انطباق او با انتظارات گروه معین یا کل جامعه به کار می‌رود.^۲

۲. آسیب

آسیب به معنای رنج، آفت، بلا، آزار، زیان و ضرر است.^۳ در اصطلاح نیز به هر پدیده نامطلوب و مضر در سلامت جامعه مانند جرم، جنایت و ارتشا، آسیب گویند.^۴

۳. آسیب‌شناسی اجتماعی

آسیب‌شناسی اجتماعی، شاخه‌ای از دانش است که هدف از آن شناخت بیماری‌های روانی، تنی و اجتماعی و نحوه تکوین، رشد و دگرگونی آنان است.^۵ از جمله آسیب‌های اجتماعی می‌توان به جرم اشاره کرد. جرم به شیوه‌های گوناگونی تعریف شده است. به نظر می‌رسد کامل‌ترین تعریفی که با توجه به نظریات کارشناسان رشته‌های مختلف ارائه شده است، این است که جرم اقدام به عملی بر خلاف موازین، مقررات و قوانین جامعه است، انجام آن موجب پیگرد قانونی می‌شود و به کسانی که مرتکب چنین اعمالی می‌شوند، مجرم یا بزهکار می‌گویند.^۶

شیوه‌های نظارت بر فرزندان

نظارت بر فرزندان شیوه‌هایی دارد که لازم است هر کدام را آن‌گونه که باید باشد، معنا کرد و توضیح داد تا مشخص شود خانواده‌ها چگونه می‌توانند بر فرزندان خود نظارت کنند. در نتیجه این نظارت به کاهش آسیب‌های اجتماعی منجر می‌شود.

۱. نظارت بر دوستان فرزند

نظارت و کنترل بر فرزند، یکی از وظایف مهم والدین است. بی‌تردید فرزند به دلیل قرار داشتن در دوران بحران ممکن است هر لحظه دچار خطا، اشتباه و آسیب‌های اجتماعی شود. در این میان والدین که تجربه بیشتری دارند، می‌توانند با درایت و ویژه بر رفتار فرزندان خود نظارت کنند و

۱. علی اکبر دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ج ۱۴، ص ۲۲۵۶۱.

۲. بروس کوئن، مبانی جامعه‌شناسی، ترجمه رضا فاضل، ص ۵۷.

۳. همان، ص ۵۸.

۴. باقر ساروخانی، درآمدی بر دایرة المعارف علوم اجتماعی، ص ۵۲۴.

۵. همان.

۶. محمدحسین فرجاد، آسیب‌شناسی اجتماعی و جامعه‌شناسی انحرافات، ص ۱۶۹.

آنان را از انحراف و آسیب‌رهایی بخشند. والدین بسیاری به دلیل آشنا نبودن با روش‌های تربیتی، نتوانسته‌اند نظارت دقیق و درستی بر فرزندان خویش داشته باشند. از این‌رو فرزندان‌شان به راه‌های خطا و انحراف کشیده شده‌اند. فرزندان تحت شرایط نظارت و کنترل، مناسب‌ترین رشد را دارند. بر همین اساس فرزندان‌انی که تحت نظارت و کنترل والدین بوده‌اند، از آسیب‌پذیری پایین و روابط اجتماعی بالایی برخوردار هستند. با افزایش میزان نظارت والدین، میزان آسیب‌پذیری کاهش می‌یابد.^۱ خداوند درباره دوستی و همنشینی با دوستان نابابی که موجب کجروی آدمی می‌شوند، می‌فرماید: «وَيَوْمَ يَعَضُ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا؛^۲ به خاطر آور روزی را که ستمکار دست خود را (از شدت حسرت) به دندان می‌گزد و می‌گوید: ای کاش با رسول (خدا) راهی برگزیده بودم! ای وای بر من، کاش فلان (شخص گمراه) را دوست خود انتخاب نکرده بودم».

تأثیر دوست در انسان تا جایی است که برای شناخت هر فرد به دوستان و همنشینان او مراجعه می‌کنند تا از طریق آن‌ها روحیه و شخصیت فرد مورد نظر را به دست آورند. امام علی علیه السلام درباره تأثیر دوست خوب بر آدمی فرموده است: «بهترین دوست برای تو، کسی است که با راستگویی خود تو را به راستگویی دعوت کند و با اعمال نیک خود تو را به بهترین کارها فرا خواند».^۳ رسول اکرم صلی الله علیه و آله نیز در تمثیلی زیبا درباره تأثیر دوست فرموده است: «مَثَلُ الْجَلِيسِ الْأَصَالِحِ مَثَلُ الدَّارِيِّ إِنْ لَمْ تَجِدْ عِطْرَهُ عَلِقَكَ رِيحُهُ وَ مَثَلُ الْجَلِيسِ السَّوِّءِ مَثَلُ صَاحِبِ الْكَيْسِ إِنْ لَمْ يُحْرِقْكَ شِرَازُ نَارِهِ عَلِقَكَ مِنْ نَتْنِهِ؛^۴ حکایت همنشین خوب، مثل عطار است که اگر عطر خویش به تو ندهد؛ بوی خوش آن تو را خوشبو می‌کند و حکایت همنشین بد، مثل آهنگر است؛ اگر شرار آتش آن تو را نسوزاند، بوی بد آن تو را بد بو می‌کند». امام علی علیه السلام نیز فرموده است: «سَيِّئِ الرِّفِيقِ رَفِيقًا لِأَنَّهُ يُرْفِقُكَ عَلَى صَلاَحِ دِينِكَ، فَمَنْ أَعَانَكَ عَلَى صَلاَحِ دِينِكَ فَهُوَ الرِّفِيقُ الشَّفِيقُ؛^۵ رفیق را از این‌رو رفیق نامیدند که با تو در آنچه صلاح دینت در آن است، موافقت و همراهی می‌کند. آن کس که تو را در دینت یاری رساند، رفیق شفیق است». رسول اکرم صلی الله علیه و آله نیز درباره

۱. خدابخش احمدی و زهرا بیگدلی، نظارت بر فرزندان، ص ۹۵.

۲. فرقان: ۲۷ و ۲۸.

۳. عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی، غرر الحکم و درر الکلم، ج ۳، ص ۴۳۴.

۴. محمد بن محمد شعیری، جامع الأخبار، ج ۱، ص ۱۸۳.

۵. عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی، غرر الحکم و درر الکلم، ص ۳۸۷۸.

دوستی با انسان‌های کریم و بزرگوار فرموده است: «أَسْعَدُ النَّاسِ مَنْ خَالَطَ كِرَامَ النَّاسِ؛ خوشبخت‌ترین مردم کسی است که با انسان‌های کریم و بزرگوار مصاحبت و مخالطت نماید».^۱ نداشتن رفیق شایسته، مایه محرومیت‌هایی در زندگی دنیا و تأثیراتی در آخرت است؛ ولی مصیبت بسیار بزرگ، رفاقت با عناصر فاسد و همنشینی با افراد گناهکار است؛ زیرا این قبیل دوستان با تلقین‌های شیطانی، رفیق خود را به گمراهی و ناپاکی می‌کشاند و با وسوسه‌های منحرف‌کننده به انواع گناه و پلیدی آلوده‌اش می‌کنند که همین امر موجب می‌شود فرد در منجلاب آسیب اجتماعی فرورود. به عبارت دیگر کسی که رفیق خوب ندارد، تنها به پاره‌ای از نعمت‌ها نمی‌رسد و از کمالاتی که می‌توانست به سبب همنشینی با رفیق شایسته به دست آورد؛ محروم می‌ماند، ولی کسی که رفیق بد دارد؛ نه تنها با مصاحبت با او به کمال عالی‌تر نمی‌رسد؛ بلکه کمالات فطری و فضایل طبیعی خود را نیز از دست می‌دهد و در نتیجه به محرومیت‌های دنیوی و کفرهای اخروی دچار می‌شود و در نتیجه هم خود و هم جامعه را گرفتار آسیب‌های اجتماعی می‌کند.^۲ پدر و مادر آگاه می‌کوشند تا با فراهم کردن شرایط لازم، امکان انتخاب بهترین دوستان را برای فرزندان خود تأمین کنند و به طور مستقیم و غیرمستقیم او را با معیارهای صحیح انتخاب دوست آشنا سازند و خطرات دوستی‌های نامناسب را در قالب وقایع و حکایات و به طور غیرمستقیم به او یادآوری و آموزش دهند تا کمبود تجربه او را بدین طریق تا حدودی جبران کنند.^۳

۲. نظارت بر تغذیه حلال و حرام

خداوند در قرآن کریم در یک قاعده کلی انسان را به دقت در طعام خویش فرا می‌خواند: «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ».^۴ مفسران در بیان معنای «نظر به غذا» معتقدند روشن است که منظور از «نگاه کردن» تماشای ظاهری نیست؛ بلکه نگاه به معنی دقت و اندیشه در ساختمان این مواد غذایی و اجزای حیات‌بخش آن و نیز تأثیرات شگرفی که در وجود انسان دارد و سپس اندیشه در خالق آن‌هاست. همچنین انسان باید هنگامی که بر سفره می‌نشیند، دقیقاً بنگرد که

۱. محمد بن علی صدوق، الأمالی، ص ۷۳.

۲. محسن غرویان، تربیت فرزند، ص ۲۹.

۳. مجید محمدیان، روش‌های تربیت نوجوانان و جوانان در اسلام، ص ۱۹۸.

۴. عبس: ۲۴.

آن‌ها را از چه راهی تهیه کرده است.^۱ رسول خدا ﷺ در این رابطه فرموده است: «إِنَّ أَخْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي مِنْ بَعْدِي هَذِهِ الْمَكَايِبُ الْحَرَامُ»^۲ بیمناک‌ترین چیزی که بر امت خود از آن می‌ترسم، درآمدهای حرام است». در نتیجه والدین باید در این امر که بر تغذیه (حلال یا حرام) بودن درآمد یا مال فرزندان خود، نهایت تلاش و کوشش خود را به کار ببرند تا به سمت حرام یا شبه‌حرام نرود؛ زیرا عدم نظارت کافی خانواده در کسب روزی فرزندان، اثرات زیانباری را به دنبال خواهد داشت و به زیاد شدن آسیب‌های اجتماعی کمک بسزایی خواهد کرد.

آیت‌الله گلپایگانی^۳، شاگرد حوزه درسی آیت‌الله شیخ عبدالکریم حائری^۴ می‌گوید:

«روزی یکی از تجار پول قابل توجهی که ظاهراً سی هزار تومان بود (به اندازه سه ماه حقوق و شهریه طلاب حوزه) به محضر ایشان آورد. روزی بود که حوزه نیاز شدیدی به چنین پولی داشت، اما مرحوم حاج شیخ پس از بررسی و آگاهی از منشأ کسب آن که چندان صحیح و شرعی نبود، آن مبلغ کلان را که می‌توانست چند ماه فکر ایشان را از مخارج حوزه راحت کند، نپذیرفت و برگرداند».^۳

۳. نظارت بر حفظ حریم خصوصی خانواده

یکی از اصول مهم در تربیت خانوادگی، مراعات حریم‌ها و به ویژه حریم عفت و حیاست. دقت در حفظ این حریم‌ها، یکی از مؤلفه‌های مهم سبک زندگی خانواده ایده‌آل از منظر اسلام است. بنابراین از وظایف مهم والدین، نظارت جدی بر حفظ حریم خصوصی اعضای خانواده است. فرزندان باید در خانه و از طریق والدین خود، حفظ حریم عفت و حیا را بیاموزند تا در آینده بتوانند در محیط اجتماع، مدرسه، دانشگاه و محیط کار این امر را رعایت کنند و وارد حریم خصوصی افراد نشوند. متأسفانه امروزه برخی از جرائم اجتماعی، ناظر به عدم یادگیری و یا عدم رعایت حریم خصوصی افراد است.

آیات قرآن و روایات پیامبر گرامی ﷺ و ائمه اطهار^۵ توجه ویژه و خاصی به تربیت صحیح فرزندان داشته و آداب و رفتارهای خاصی را برای اعضای خانواده در محیط خانه و در

۱. ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲۷، ص ۱۴۵.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۵، ص ۱۲۴.

۳. وبسایت مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، «اندیشه‌ها و عملکرد آیت‌الله حائری در احیای حوزه علمیه قم»، ۱۴۰۰/۱۱/۰۳.

تعامل با یکدیگر بیان کرده‌اند که عمل به آن‌ها، می‌تواند ضامن سلامت روحی و روانی فرزندان و در نتیجه جامعه شود. رعایت حریم عفت و حیا در محیط خانه توسط والدین، یکی از این آداب مهم اسلامی است که هم در قرآن و هم در روایات و احادیث اسلامی مورد توجه خاص و تأکید قرار گرفته است. گاهی سهل‌انگاری پدران و مادران، موجب می‌شود کودکان و فرزندان با منظره‌هایی مواجه شوند که سرچشمه انحرافات اخلاقی و گاه بیماری‌های روانی آن‌ها شده است.^۱ به تجربه ثابت شده است که کودکان در این مسائل حساسیت فوق‌العاده‌ای دارند؛ از این‌روست که خداوند دستور داده است کودکان باید هنگام ورود به اتاق والدین، از آن‌ها اجازه بگیرند:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهْرِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ؛^۲ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! بردگان شما و همچنین کودکان‌تان که به حد بلوغ نرسیده‌اند، در سه وقت باید از شما اجازه بگیرند: پیش از نماز صبح و نیمروز هنگامی که لباس‌های (معمولی) خود را بیرون می‌آورید و بعد از نماز عشا؛ این سه وقت خصوصی برای شماست، اما بعد از این سه وقت، گناهی بر شما و بر آنان نیست (که بدون اذن وارد شوند) و بر گرد یکدیگر بگردید (و با صفا و صمیمیت به یکدیگر خدمت نمایید). این‌گونه خداوند آیات را برای شما بیان می‌کند و خداوند دانا و حکیم است.

متأسفانه یکی از مسائل ظریف و مهمی که گاهی مورد بی‌توجهی خانواده‌ها قرار می‌گیرد، مسئله اجازه گرفتن فرزندان از والدین هنگام ورود به اتاق شخصی آن‌هاست. فرزند در دوران کودکی در کنار پدر و مادر به سر می‌برد و احساس می‌کند که محدودیتی برای بسیاری از کارها ندارد و چون انس و الفت و وابستگی زیادی بین او و والدین است؛ میل دارد بدون اجازه به اتاق آنان برود و در کنار آن‌ها بماند، اما به تدریج رفت و آمد کودک به اتاق والدین باید کنترل شود و بر این رفتار او نظارت صورت بگیرد. طبیعی است که این کار باید با ملایمت صورت گیرد و والدین با تقویت احساس استقلال روانی و عزت‌نفس کودکان و تمرین دادن آن‌ها این کار را پیش ببرند؛

۱. علی‌نقی فقیهی، مبانی اصول و روش‌های تربیت جنسی از منظر قرآن و حدیث، ص ۱۲۴.

۲. نور: ۵۸ و ۵۹.

آن‌گونه که تا پیش از سن بلوغ، به الزامی بودن این امر پی ببرند.^۱ از آیه فوق استفاده می‌شود که اتاق خواب والدین و فرزندان، باید جدای از همدیگر باشد و کودکان یاد بگیرند که هنگام ورود به اتاق خواب والدین با اجازه وارد شوند.^۲

از دیگر مواردی که باید تحت کنترل و نظارت خانواده باشد، جدا کردن بستر و اتاق خواب فرزندان از همدیگر است؛ چنانکه امام علی علیه السلام فرموده است: «أَنْتُمْ يُتْرَقُ بَيْنَ الصَّبِيَانِ فِي الْمَضَاجِعِ لَيْسَتْ سِنِينَ»^۳ از شش سالگی بستر فرزندان را از یکدیگر جدا کنید و بین آن‌ها فاصله بیندازید». لزوم جداسازی بستر خواب کودکان، به جداسازی بستر آن‌ها از یکدیگر اختصاص ندارد؛ بلکه باید بستر خواب آن‌ها از زنان و مردان دیگر نیز جدا باشد.

فهرست منابع

کتاب

۱. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غرر الحکم و درر الکلم، تصحیح سید مهدی رجایی، چاپ دوم، قم: دار الکتاب الاسلامی، ۱۴۱۰ق.
۲. دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه دهخدا، چاپ دوم، تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷ش.
۳. ساروخانی، باقر، درآمدی بر دایرةالمعارف علوم اجتماعی، چاپ سوم، تهران: انتشارات کیهان، ۱۳۷۶ش.
۴. شعیری، محمد بن محمد، جامع الاخبار، چاپ اول، نجف: مطبعة حیدریة، [بی‌تا].
۵. صدوق، محمد بن علی، الامالی، چاپ ششم، تهران: کتابچی، ۱۳۷۶ش.
۶. _____، من لایحضره الفقیه، قم: انتشارات دار الکتاب الاسلامیه، ۱۳۸۵ق.
۷. طبسی، محمدجواد، حقوق فرزندان در مکتب اهل بیت علیهم السلام، چاپ ۱۹، قم: بوستان کتاب، ۱۳۹۲ش.
۸. غروی‌ان، محسن، تربیت فرزند، چاپ پنجم، تهران: انتشارات احمدیه، ۱۳۸۵ش.
۹. فرجاد، محمدحسین، آسیب‌شناسی اجتماعی و جامعه‌شناسی انحرافات، چاپ هفتم، تهران: بدر، ۱۳۷۵ش.

۱. محمدجواد طبسی، حقوق فرزندان در مکتب اهل بیت علیهم السلام، ص ۱۲۸.

۲. همان، ۱۲۹.

۳. صدوق، محمد بن علی، من لایحضره الفقیه، ج ۳، ص ۴۳۶.

۱۰. فقیهی، علی نقی، مبانی اصول و روش های تربیت جنسی از منظر قرآن و حدیث، قم: انتشارات دار الحدیث، ۱۳۹۲ش.
۱۱. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، چاپ چهارم، قم: انتشارات دار الثقلین، ۱۳۹۳ش.
۱۲. کوئن، بروس، مبانی جامعه‌شناسی، ترجمه رضا فاضل، چاپ اول، تهران: انتشارات سیمیا، ۱۳۸۹ش.
۱۳. محمدیان، مجید، روش های تربیت نوجوانان و جوانان در اسلام، چاپ اول، قم: انتشارات خلق (وابسته به مؤسسه فرهنگی هنری دارالهدی)، ۱۳۸۸ش.
۱۴. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، با همکاری جمعی از محققان، چاپ ۳۲، قم: انتشارات دارالکتاب الاسلامیه، ۱۳۹۲ش.

مجلات و سایت‌ها

۱. احمدی، خدابخش و زهرا بیگدلی، «نظارت بر فرزندان و اثرات آن در خانواده‌های کارکنان سپاه»، مجله علوم و رفتاری، دوره اول، شماره اول، ۱۳۸۶، ص ۹۶ - ۸۷.
۲. وبسایت مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، «اندیشه‌ها و عملکرد آیت‌الله حائری در احیای حوزه علمیه قم»، ۱۴۰۰/۱۱/۰۳.